

Մահ, ժամանակ կան մանգաղօք խաչակնիք :
 Վանի մեռեալք շեղջակուտեալք յալս երկրի :
 Ալինչ է թիւ աստ առ ամբօխս ամայի :
 Ում ոչ սոսկումն ածեն սկերցս այս մահիճք ,
 Բեկորք մարդկան լըքեալք հողմոց խաղալիկ :
 Լ՛Տ, թէ նկարեալն հանուրց պայման մեզ աստէն
 Տըխուր տեսեամբն ահ եւ սարսուռ ցուրտ ազդէն ,
 Վանի ապա տուժից սըրտի դառն ի յուշ
 Արտաճըմիկ ցաւոյն ի մեզ հարցի փուշ .
 Փեսայն ի ծունկս ողբայ անձկաւ նազէլոյն ,
 Վեռն աչք քամեն արտօսը յեղբայր իւր սիրուն .
 Մայրն արտասուէ զորդեակն հընձեալ գարնանի
 Յոր կայր յեցեալ յոյս զառամեալն հասակի :
 Արոց հեղուքդ՝ այդ արտասուք դեռ քաղցր են .
 Օ ի հեծութիւնքդ են փառք մարդկան համօրէն .
 Լ՛Ղ՛ ոյց ողբայքն՝ հատաւ վըճուոյն հուսկ պատգամ .
 Մահ՝ կէտ նոցա , եւ փոխ՝ կենցաղս է միայն :
 Օ քնչ ազգքն իցին . ըստուեր ըզհետ ըստուերի :
 Կեամք առ անբաւ մեք յաւիտեամբքս ընդ պահ մի ,
 Լը շիջանին ընդ մեզ տըխուր յիշատակք .
 Գոյ , ժամանակ , զերծ ի սաստիցդ եւ այլ կեանք :
 Լ՛մբարձ զաղօթս , ո՛վ մահացուդ , մինչ յերկին .
 Հայցեա յԱ՛ն՝ ոչ զի արկեալն հող շիրմին
 Թեթեւացի վախճանելոցն սկերաց .
 Օ ի չեն ինչ սէտք անդ հանգըստեան մահացուաց .
 Լը որ ելիք ըզկաւեղէն մասն՝ հողին ,
 Խնդրէ յաւէժ իւր կայս ի գիրկս Լ՛նեղին :

Լրմիեր

Կովկասու գերիները :

(Տես երես 332)

Լ՛յս գրքիս մէջ երկու գերիները հնարք մը գտան իրարու հետ խօսելու , առանց պահապանին կասկած մը տալու : Ինչպէս որ սովորութիւն ունէին միատեղ ուսերէն երգ կանչելու , հրամանատարը երբոր Խպրահիմին առջեւ Լւանին ըսելու հարկաւոր խօսք մը ունենար , կիթառը կ'առնէր ու երգէ-

լով հարցմունքներ կ'ընէր : Լ՛ն ալ նոյն ձայնի աստիճանով կը պատասխանէր , եւ իր տէրն ալ կիթառովը անոր կ'ընկերէր : Լ՛յս հնարքը նոր բան մը չըլլալուն , ոչ որ իմացաւ անոնց գտած գիւտը , որ զգուշութեամբ շատ քիչ անգամ կը բանեցնէին :

Սերոյգրեալ դժբաղդ արշաւանքէն երէք ամիս ետքը , Լւան կարգէ դուքս յուզմունք մը տեսաւ գեղին մէջ . քանի մը վառօդով բեռնաւորած ջորիներ եկեր էին դաշտէն . ամէնքը զէնքերնին

մաքրէին և հրացանի լույսի կը պատ-
 ատէին . մէկէն իմացաւ որ մեծ ար-
 ւանք մը ընելու պատրաստութիւն
 ղլար , ազգովին միաբան յարձկե-
 . մտակայ ժողովրդոց վրայ , որոնք
 տուսաց պաշտպանութեան տակ մտնե-
 լ թոյլ տուած էին իրենց երկրին
 այ բերդ մը շինելու . կ'ուզէին եր-
 ալ բնաջինջ ընել զանոնք և Սու-
 րբ գունդը՝ որ բերդին շինութեանը
 չհսկէր :

Վանի մը օրէն ետև առաւօտ մը՝
 ւան երբոր խցէն ելաւ , գեղը պար-
 ուած գտաւ , բոլոր զէնք կրելու կա-
 ող մարդիկ գիշերով ելեր գացեր էին .
 Վեղին մէջ պտըտած ատենը այս բա-
 րուս վրայ տեղեկանալու համար՝ ի-
 նն անձին դէմ եղած դաւաճանու-
 րեանց վրայ նոր նոր ապացոյցներ ստա-
 սւ : Վերերը կը խորշէին իրեն հետ
 օսելու . պզտի տղայ մըն ալ , յայտ-
 սպէս ըսաւ իրեն , թէ իր հայրը զին-
 ը պիտի սպաննէր : Ս երջապէս եր-
 որ միտքը այս բաներուն վրայ՝ տիրո-
 շքով կը դառնար , տան մը տանիքին
 այ մանկամարդ կին մը տեսաւ , որ եր-
 նզագին քօղը վեր առնելով , ձեռքո-
 շ հեռանալու նշան ըրաւ իրեն , Սու-
 ստանի ճամբան ցուցնելով . այս կի-
 : Սերէք գետէն Սուանին ազատած
 լեռնին քոյրն էր :

Սուան երբոր տուն դարձաւ , ծերու-
 նն Վասքամային շղթաները քննե-
 ւ զբազած էր . և նոր մարդ մըն ալ
 սր սենեկին մէջ նստած : Սու մարդս
 սհատ ջերմ ունենալուն համար , չէր
 ցած ընկերներուն հետ կռուի եր-
 ալ , ուստի Սպրահիմին տունը զրկե-
 ին , որ գերիներուն հսկողութիւնը
 պահովցնէ , ինչուան բնակչաց ետ
 առնալը : Սուան այս նախազգուշու-
 իւնները դիտեց առանց զարմացման
 ան մը ցուցնելու : Վեղին բնակչաց
 եռանալը , իր միտքը դրածներուն բա-
 րպատեհ առիթ մըն էր , բայց իրենց
 ահապանին արթուն հսկողութիւնը ,
 անաւանդ ջերմտիւն հոն գտնուիլը ,
 անին յաջողութիւնը շատ երկբայելի

կ'ընէր : Սու որ բնակչաց դառնալուն
 սպասէր , անտարակուսելի էր իրենց
 մահը , վասն զի կը նախագուշակէր որ
 արշաւանքնին անյաջող պիտոր ըլլար ,
 ու ինքն ալ անոնց կատաղութեանը պի-
 տի զօհուէր : Սուտի պէտք էր կամ
 տէրը ձգել փախչիլ և կամ անյապաղ
 զինքն ալ միատեղ ազատել : Հաւա-
 տարիմ ծառան աւելի հազար անգամ
 կ'ուզէր մեռնիլ քան թէ իր տէրը ձգել
 փախչիլ :

Վասքամայո որ յուսահատիլ սկսեր
 էր , ժամանակէ մը ՚ի վեր թմբու-
 թեան մը մէջ ընկած խորին լուծիւն
 կը պահէր : Սուան սովորականէն աւելի
 խաղաղ և զուարթ էր . երթալով ա-
 ղէկ կերակուրներ կ'եփէր , ուսերէն
 երգեր երգելով , որոնց մէջ իր տէրը
 քաջալերելու խօսքեր կը խառնէր :

“ Սամանակը հասած է , կ'ըսէր ,
 ” ամէն մէկ խօսքէն վերջը ուսերէն
 ” ուսկական երգի մը աննշան , հայ լի-
 ” լի հայ լի-լի վերջաւորութիւնը ա-
 ” լեղցնելով . ժամանակը հասած է մեր
 ” թշուառութիւնները վերջացնելու կամ
 ” մեռնելու : Ս աղը , հայ լի-լի , քաղքի
 ” մը ու աղուոր քաղքի մը ճամբուն
 ” մէջ պիտի գտնուինք , հայ լի-լի , սրուն
 ” անունը չեմ ուզեր տալ . քաջալե-
 ” ռուէ տէր իմ , մի յուսահատիր ,
 ” Սուսաց լստուածը մեծ է , ” :

Վասքամայո՝ որուն համար կեանք և
 մահ անտարբեր էին , ծառային միտքը
 չիմանալով , “ ինչ կ'ուզես ըրէ ու լռէ , ”
 ըսելով , գոհ եղաւ : Սրիկուան դէմ ,
 ջերմտը , որուն շատ պատիւ ըրեր էին
 նոյն օրը հոն մնալուն համար , աղէկ
 կերակրէ մը զատ , բոլոր օրը շէշէ* ու
 տելու անցուցած էր , և այնպիսի սաստիկ
 ջերմ եկաւ վրան , որ չկարենալով հոն
 մնալ , ելաւ իր տեղը դարձաւ : Սուանց
 մեծ դժուարութեան թողուցին զինքը
 որ երթայ , վասն զի Սուան իր զուար-
 թութեամբը ծերունին վստահացու-
 ցեր էր , և անոր ամենեւին կասկած մը
 չտալու համար՝ կանուխկէկ խուցին
 մէկ անկիւնը քաշուեցաւ և պատին կը
 թընած նստարանի մը վրայ պառկե-

ցաւ, սպասելով որ Իպրահիմը քնանայ: Իայց անիկա միտքը դրած էր, որ բոլոր գիշեր արթուն հսկէ հոն. ուստի փոխանակ ըստ սովորութեան կրակին քով եղած փսիաթի մը վրայ քնանալու, գերիին դիմաց կոճղի մը վրայ նստաւ. իր կինը խաւրեց, որ մերձակայ խուցը գնաց քաշուեցաւ, ուր էր նաև իր որդին, և դուռը վրաներնէն գոցեց:

Իւան իր կեցած մութ անկիւնէն, առջևի եղած տեսարանը ուշադրութեամբ կը դիտէր: Դտեն ատեն կրակին բոցոյն արծարծելէն պատին մէկ կողմը կախուած կացին մը կը փայլէր. ծերունւոյն քնէ ծանրացած գլուխը երբեմն երբեմն կուրծքին վրայ կ'իյնար: Իւան կարծելով որ յարմար ժամանակն է, ոտք ելաւ. կասկածոտ բանտապետը տեսաւ ու “Հոն ինչ կ'ընես”, ըսաւ խստութիւն մը: Իւան փոխանակ պատասխանելու խորունկ քնէ արթնցած մարդու մը պէս յօրանջելով կրակին մօտեցաւ. Իպրահիմ տեսնելով որ իր աչքերն ալ քնէն կը գոցուէին, ստիպեց Վապքամպոն որ արթուն մնալու համար կիթառը զարնէ: Ինիկա թէպէտ չէր ուզեր, բայց Իւան նուագարանը որոշեալ նշանով մը ձեռքը տարով, ըսաւ. “Օձրկ, տէր իմ, քեզի խօսելիք ունիմ”, Վապքամպո նուագարանը յարմարացուց, ու սկսան երկուքը միատեղ երգել, ու հետևեալ սոսկալի խօսակցութիւնն ըրին:

ԲԱՍԲԱՄԳՈ. Հայ լիւլի, հայ լիւլի. ինչ կ'ուզես ըսել, զգուշացիր. (ամէն մէկ հարցմունքէն և ամէն մէկ պատասխանէն ետքը երկուքը մէկտեղ ուսերէն երգի մը հետևեալ տները կ'երգէին):

Վր տաղնապիմ ես տըրտմասուգ,
Ըլ չեմ գիտեր թէ ինչ դառնամ.
Չիգար սիրուն իմ բարեկամ,
Ում կը սպասեմ հոս միայնուկ.
Հայ լիւլի, հայ լիւլի,
Դժոն է զըրկում բարեկամի:

ԻՒՍՆ. Տես սա կացինը՝ բայց մի նայիր
հայ լիւլի, հայ լիւլի անով սա ան
զգամին գլուխը ձեղքեմ պիտի:

Նըստիմ որ զիմ կըտաւ մանեմ.
Թէն ի ձեռացըս մէջ խըզի.
Ուրեմն աղէկ, թող վաղն հիւսեմ,
Այս օր մեծ ցաւ կը նեղէ զիս.
Հայ լիւլի, հայ լիւլի,
Արդ բարեկամս սուր կը լինի:

ԲԱՍԲԱՄԳՈ. Ինչօգուտ մարդասպանութիւն,
հայ լիւլի, այս շղթաներով
ինչպէս կրնամ փախչիլ:

Ինչպէս հորթուկ մօրն ըղկընի,
Հովիւն ըզհետ երթայ խաշանց,
Կամ որպէս ուն ի մէջ հովտաց
Կը փրնտրուէ խոտ գարնայնի,
Հայ լիւլի, հայ լիւլի,
Ընդ բնաւ խընդդեմ զիմ սիրելի:...

ԻՒՍՆ. Շղթաներուդ բանալին աւ
զակին զրպանը պիտի գտնուի:

Աւաւտուն երբ յաղբերէ
Ելեմ երթամ հանելու ջուր
Դուլովս հանդերձ՝ միտքս այլուր.
Մըտնեմ ճամբան որ կը բերէ,
Հայ լիւլի հայ լիւլի,
Առ դուռն իմոյ բարեկամի:

ԲԱՍԲԱՄԳՈ. Ի՞նչն ատեն կինը աղաղկ
կը հանէ. հայ լիւլի:

Աւաղ, յուսով ես կը հալիմ,
Եւ ապերախտն հեռու վայլէ.
Թէ ետ կեցաւ իր խոստմանէ՝
Գրանելով իր նոր սիրուհին:
Հայ լիւլի, հայ լիւլի,
Թէ կորուսի զիմ սիրելի:

ԻՒՍՆ. Ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ, չմե
նիս պիտի նմանապէս, հայ լիւլի,
նօթութենէ ու թշուառութենէ:

Ահ թէ իրաւ նա գիւրայեղ,
Թէ օր մը զիս թողու պիտի,
Թող գիւղն հըրով այրի մըրկի,
Եւ ես մօտիկ դառնամ մէկտեղ.
Հայ լիւլի, հայ լիւլի,
Ինչո՞ւս պէտք կ'հանքն առանց մտերմի:

Դերունին ուշադիր ըլլալուն հա-
նր, անոնք հայ լիւրիներն կրկնապատ-
եցին, կիթառին շառաջմունքովը հան-
երձ. “Օ արկ, տէր իմ, յաւել ծա-
ռան. խազախի եղանակը զարկ, սե-
նեկին չորս կողմը պիտի կաքաւեմ,
կացինին մօտենալու համար. եռան-
դեամբ զարկ:

ԱՄՔԱՄԳՈ. Ը ատ աղէկ, զարնեմ, սա
դժոխքէն խալսինք:

Վրուխը դարձուց ու սկսաւ կաքա-
յն եղանակին համեմատ բոլոր ուժո-
ք զարնել:

Իւան սկսաւ խազախներու այլան-
ակ կերպերն ու քայլերն ընել, զորոնք
ստ կ'ախորժէր ծերունին. կ'ոստնուր
կաքաւէր և բարձր ձայներ կը հա-
նր ծերունուոյն մտադրութիւնը գրա-
ւու համար: Երբոր կը տեսնէր Վաս-
ամպո որ պարողը կացինին մօտեցեր
անհանգիստ կը բաբախէր սիրտը.
Ինչ ազատութեան այս գործին՝ պա-
ին մէջ եղած անդուռն պզտի գզրոցի
մէջ էր, անանկ բարձրութեամբ մը
ուն հազիւ կը հասնէր Իւան: Օ ա-
կա ձեռք բերելու համար յարմար
տիժ մը գտնելով, առաւ զայն փու-
անակի և Խպրահիմին շուքին մէջ
տին դրաւ: Երբոր ասիկայ աչքը ի-
ն դարձուց, անիկայ արդէն հեռա-
ր էր իրմէ և պարը կը շարունակէր:
յս վտանգաւոր տեսարանը բաւական
կայն քէց. Վասքամպո զարնելէ
նջ, կը կարծէր թէ ծառան չէր հա-
րձակեր կամ դիրքը յարմար չէր սե-
ր: Ինանկ ժամանակ աչքերը անոր
այ դարձուց, որ անիկայ քաջասրտու-
եամբ կացինը առած, ծանր քալուած-
ով մը առաջ կու գար աւազակ ծե-
ին գլուխն իջեցնելու: Երջն միջոցին
ամանատարը այլայլութենէն զարնե-
դադրեցաւ ու կիթառը ծնկերուն
այ թողուց: Ինն վայրկենին ծերու-
ն ալ խոնարհած ու քիչ մը առաջ
երթար կրակին մէջ մացառներ ձգե-
լ չոր տերևները վառելով սաստիկ

լուսաւորեցին խուցը. Խպրահիմ դար-
ձաւ տեղը նստելու:

Թիւ որ այս դիրքիս մէջ Իւան ու-
զենար միտքը դրածը ընել, անշուշտ
կուի մը պիտի ըլլար և աղաղակը
պիտոր բարձրանար՝ որ մեծ անխոհե-
մութիւն էր, ուսկից իր նախատեսու-
թեամբը ազատեցաւ:

Երբոր իմացաւ հրամանատարին այլ-
այլութիւնը, և թէ Խպրահիմը ոտք ե-
լաւ, կացինը անոր նստած կողմին ետե-
ւը դրաւ ու սկսաւ նորէն կաքաւել.
“Օ արկ, տէր իմ, ըսաւ տիրոջը, ինչ
կը մտածես.,”: Հրամանատարը ձանչ-
նալով ըրած անխոհեմութիւնը, հան-
դարտութեամբ նորէն սկսաւ զարնել:
Դեր բանտապետը կասկած մը չառ-
նելով նստաւ նորէն, և հրամայեց որ
նուագարանը դադրեցնեն ու պառկին:
Իւան գնաց հանդարտութեամբ կի-
թառին պատեանը առնելու, և կու
գար կրակարանին քով դնելու. բայց
փոխանակ տիրոջմէն գործին առնելու
որ իրեն կ'երկնցնէր, յանկարծ Խպրա-
հիմին ետեւէն կացինն առնելը և գըլ-
խուն հարուած մը իջեցնելը մէկ ըրաւ,
անանկ որ խեղճը և ոչ ձիկ մը կրցաւ
հանել, և մէկէն ՚ի մէկ մեռած երեսի
վրայ կրակին մէջ ընկաւ և երկայն ու
սպիտակ մորուքը այրեցաւ. Իւան ոտ-
քերէն քովընտի քաշեց և փսխաթով
մը ծածկեց:

Ետքը մտիկ դրին իմանալու համար
թէ կնիկը արդեօք արթնցաւ, մինչդեռ
անիկայ ալ այնպիսի աղմկէ մը յան-
կարծ տիրած լուութեան վրայ զարմա-
ցած՝ խցին դուռը բացաւ. “Ինչ կ'ը-
նէք հոս, ըսաւ, դէպ ՚ի բանտարկեալ-
ներուն գալով, ուսկից է այս այրած
փետուրի հոտը.,”: Կրակը մարելու վրայ
ըլլալով գրեթէ ալ լոյս չէր իտար.
Իւան վերցուց կացինը կնկան ալ զար-
նելու, նոյն միջոցին կնիկն ալ գլուխը
դէպ ՚ի իրեն դարձնելու վրայ ըլլալով
հարուածը կուրծքին եկաւ, և զարհու-
րելի ձայն մը հանեց. ինալու ատեն,
կայծակի մը պէս ուրիշ հարուած մըն
ալ հասուց ետեւէն, ու Վասքամպոյին

ուտքին քով մեռած փռուեցաւ : Ըյս երկրորդ անակնկալ մարդասպանութեանէ սարսափած հրամանատարը և տեսնելով որ Սևան դէպ 'ի տղուն խուցը կ'երթար, առջևը ելաւ արգելելու համար . “ Մըր կ'երթաս , թշուառական , ըսաւ անոր , զայդ տղան ալ սպաննելու չափ բարբարոսութիւն ունիս , որ ինծի այնչափ բարեկամութիւն ցուցուցած է : Թէ որ այդ գինով զիս պիտի ազատես , ոչ քու հաւատարմութիւնդ և ոչ ըրած ծառայութիւններդ կրնան զքեզ ազատել պահակապան գնդին մէջ հասած ատեննիս :

— “ Հոն հասնինք , ինչ կ'ուզես ըրէ , պատասխանեց Սևան . բայց հոս բանը լմնցնել պէտք է , ” :

Վաքրամպո բոլոր ուժովը Սևանին օձիբէն բռնեց , երբ անիկայ բռնութեամբ անցնիլ կ'ուզէր : “ Թշուառաւ , ” կան , ըսաւ անոր , թէ որ անոր կենացը , ” դպչելու ըլլաս , թէ որ մագ մը գլխէն , ” փրցնելու ըլլաս , ահա Ըստուծոյ առ , ” ջե կ'երդնում , որ ինքնակամ ինք , ” զինքս շէշեններուն ձեռքը կը մատ , ” նեմ , և քու անգթութիւններդ ան , ” օգուտ կ'ըլլան , ” :

— “ շէշեններուն ձեռքը , կրկնեց ծառան , ձեռքի արիւնաշաղախ կացինը տիրոջը գլխին վրայ վերցնելով . բնաւ զքեզ կենդանի չըբռնեն պիտի անոնք . անկէ առաջ կը սպաննեմ զիրենք ալ զքեզ ալ և զիս ալ : Ըյս տղան իր ազաղակաւը կրնայ զմեզ կորսնցնել . քու գտնուած վիճակովդ , կանայք անգամ կրնան զքեզ բանտ բերելու :

— “ Վեցիր , կեցիր , ” կանչեց Վասքրամպո , որուն ձեռքէն խալսելու կը ջանար Սևան . “ Վեցիր , անգութ , այդ ոձիրէդ առաջ զիս սպաննէ , ” : Բայց շղթայակապ ըլլալուն և տկար , չըկրցաւ կատղած երիտասարդը արգիլել , որ զինքը ետ հրեց , և սաստկութեամբ մը գետին ընկաւ , ահէն ու սոսկումէն մարելու մօտ : Երբոր առջի զօհերուն արիւնովը շաղախած ոտք ելլելու կ'աշխատէր , “ Սևան , պուռաց , կ'աղաչեմ մի մեռցներ խեղճը , Ըստուծոյ սի

րոյն համար ըլլայ , այդ անմեղ արարածին արիւնը մի մտներ , ” : Երբոր ուժքիչ մը վրան եկաւ վազեց դէպ 'ի տղան օգնութեան . բայց երբոր դրան դիմաց հասաւ , խաւարի մէջ Սևանին զարնուեցաւ որ ետ կը դառնար . “ Տէրիմ , ամէն բան լմնցաւ , ժամանակ չկորսնցնենք , ձայն մի հաներ , ” : Իր տիրոջը յուսահատական յանդիմանութեանցը միշտ կը պատասխանէր , “ ձայն մի հաներ , եղածը եղած է , ալ ետքաշուիլ չըլլար : Ինչուան որ ազատինք ” որ դիմացս ելլէ կամ պիտի սպաննեմ կամ պիտի սպաննուիմ . մեր հոսկեշնեշնէս առաջ ով որ ալ մտնէ հոս պիտի չինայեմ , կնիկ , տղայ , բարեկամ , թշնամի , առջիններուն քով պիտի փռեմ , ” : Երբոր մը կտոր վառեց սկսաւ աւազակին վառօդի քսակը զրպանները խառնել , բայց շղթայի բանալին չէր գտներ . պարապ տեղ նաև կնիկան զգետններուն մէջ ալ նայեցաւ , նոյնպէս սնտուկի մը մէջ , ուր որ կը յուսար որ գտնէ : Երբ փնտռելու զբաղած ժամանակ , հրամանատարը անխոհեմութեամբ տրամուտեան մէջ ընկղմած էր : Սևան ալ իր կերպերովը կը մխիթարէր զանիկայ . “ Վե՛լի աղէկ կ'ըլլայ կորսուած բանալոյն վրայ լալու ըլլաս . ինչ ցուելու բան կայ աւազակաց ցեղին վրայ որ տասնըհինգ ամիս չարչարեցին զքեզ իրենք զմեզ սպաննել կ'ուզէին , բայց իրենց կարգը մերինէն առաջ եկան ինչ յանցանք ունիմ ես . թող դժոխքը կըլլէ զամէնն ալ , ” :

Բայց սակայն շղթային բանալին չէր գտնուեր . այսչափ մարդասպանութիւն պարապ տեղ ըրած պիտոր ըլլային , թ որ չկարենային շղթան քակել : Երբ կացինին ծայրովը կրցաւ տիրոջը ձեռք օղակը խորտակելու , բայց շղթան օտքին անցրնող օղակը իրեն բոլոր ջանքը կ'ընդդիմանար , և տէրը վիրաւորու վախէն բոլոր ուժը չէր կրնար գործածել : Մէկ կողմանէ ալ գիշերը առաջ կ'երթար , վտանգը կ'աւելնայ վերջապէս որոշեցին որ ճամբայ ելան

ան շղթան ամուր մը հրամանատար
 ն մէջքին կապեց, անանկ որ կարելի
 լածին չափ քիչ նեղութիւն տայ և
 Ռենէին ձայն չհանէ: Պարկի մը
 ղ քիչ մը պաշար և առջի օրուընէ
 ելցած ոչխարի մը քառորդ մասը դրաւ
 մեռելոյն ատրճանակն ու դաշոյնն
 իրեն զէնք ըրաւ: Վասքամպոն ալ
 առաւ ու լուութեամբ դուրս ե-
 ան. մարդու մը չպատահելու համար՝
 անը չորս կողմը պտրտելէն ետքը, փո-
 անակ սովորական ճամբով դէպ 'ի
 'օգտօք երթալու, լերան ճամբան
 ղնեցին, նախագուշակելով որ միւս
 ողմէն զիրենք պիտի փնտռէին: Վի-
 րուան մնացած մասն ալ աջակողմեան
 ղներուն վրայէն քալեցին, իսկ երբոր
 ուստը սկսաւ ծագիլ, կաղամախնե-
 ու անտառի մը մէջ մտան որ բոլոր լե-
 ան գագաթը ծածկած ըլլալուն պատ-
 առաւ տեսնուելու վտանգէ ազատ
 ին: Փետրուար ամսոյն մէջ ըլլալուն
 ամար, գետինը, այս բարձրութեանց
 ոայ, մանաւանդ անտառներու մէջ,
 եռ սառած ձիւնով մը ծածկուած էր,
 ու անց հալելու բոլոր զիշերը և ա-
 ուստեան մէկ մասը ճամբորդներուն
 ալուածքին կը դիմանար. բայց կէս-
 ուան դէմ երբոր արևուն ջերմութե-
 ան կը թուրնար, սկսաւ ոտքերնին մէ-
 ղ իրիլ, որով հարկադրուեցան ծանր
 ալելու: Մասպիսի նեղութեամբ խոր
 որի մը քով հասան ուսկից պիտի անց-
 էին, և յատակի ձիւներն հալած էին:
 տակին եզերքը, անցուդարձի ճամ-
 այ մը կար, ուր ոտից նշաններէն կը
 ետնուէր թէ բանուկ էր: Մաս դի-
 ողութենէն և հրամանատարին սաս-
 իկ յոգնութենէն, մինչև զիշեր ստի-
 ուեցան հոն սպասելու, ուստի ձիւն
 ողած ապառաժներու խոռոչի մը մէջ
 ահուրտեցան: Սևան եղևինի ոստեր

կտրեց ու ձիւներու վրայ թանձր ան-
 կողին մը շինեց, ուր հրամանատարը
 պառկեցաւ. անոր հանգստանալու ա-
 տենը, Սևան ճամբան գտնելու կը նա-
 յէր: Մաս հովիտը՝ որուն գագաթը կը
 գտնուէին իրենք նոյն միջոցին՝ բարձր
 լեռներով շրջապատած էր, որոնք ա-
 մենեին ելք չունէին. այն բանուկ ճամ-
 բէն զատ ուրիշ տեղէ երթալը անհնա-
 ղին էր, պէտք էր որ վտակին ընթաց-
 քին հետեւէին, այս լաբիրինթոսէն ա-
 զատելու համար: Արեւոյեան գրեթէ
 ժամը տասն էր, երբ սկսաւ ձիւնը պըն-
 դանալ և իրենք ալ ձորը ինջան: Մայց
 դեռ ճամբայ չելած, հոն կրակ վառեցին
 քիչ մը տաքնալու և շէշէ՛ կերակրէն
 ուտելու համար որուն կարօտ էին: Մի
 մը ձիւն ջրի տեղ և քիչ մը օղիով կա-
 տարեցին իրենց խնջոյքը: Մարեբաղ-
 դաբար առանց մէկու մը հանդիպելու
 անցան այն ձորէն, ու նեղ տեղ մը մը-
 տան, ուր ճամբան և վտակը բարձր և
 սրածայր լեռներով պատած էին: Մաս
 ճամբուն մէջ կրցածնուն չափ արա-
 գութեամբ քալեցին, գիտնալով որ ե-
 թէ այս նեղ անցքին մէջ մէկու մը
 հանդիպէին՝ վտանգաւոր էր, ու առա-
 ուտեան ժամը իննին միջոցները դուրս
 ելան անկէ: Մաս ատեն այս խաւար
 կիրճը յանկարծ բացուեցաւ դիմացին,
 ուսկից տեսան առջևնին եղած ցած
 լեռներէն անդին, Սուսաստանի ան-
 սահման հորիզոնը որ հեռաւոր ծովու
 մը կը նմանէր: Վժուարին է երևա-
 կայելը թէ ինչպէս զգացուեցաւ հրա-
 մանատարը այս անակնկալ տեսարա-
 նէն. «Սուսաստան, Սուսաստան»,
 միայն կրցաւ արտասանել: Հոս այս
 ճամբորդները նստան որ քիչ մը հան-
 գիստ առնեն և իրենց հանդերձեալ ա-
 զատութեան վրայ զուարճանան: Մաս
 բարեբաղդութեան նախազգացմունքը
 հրամանատարին մտքին մէջ կը խառ-
 նուէր, իր աչքին առջևը գործուած
 սոսկալի մարդասպանութեանց յիշա-
 տակին հետ, որ իր արիւնաների զգես-
 տէն և շղթաներէն շարունակ միտքը
 կու գար: Մքերը իր քաջած նեղութեց

1. Թաղէք շինուած անթափանց բրդոտ վերար-
 ու մըն է որ արջու մորթ կը նմանի: Խաղախնե-
 ու հասարակ վերարկուն այս է, որ միայն իրենց
 րկերը կը շինուի, և անով բանակի գէշերապա-
 ութին ըրած ատեննին՝ անձրևի և տղմի կը դի-
 անան:

վերջին ծագն ուղղած, ճամբորդութեան դժուարութիւններուն վրայ կը մտածէր: Շղթայակապ ոտքերով և ուռած և սարսափեալ ծնկերով ընելու երկայն և բազմավտանգ ճամբորդութեան մտածութիւնը, բոլորովին անհետ ըրաւ սրտէն իր հայրենեաց տեսութենէն զգացած առժամանակեայ ուրախութիւնը: Այս մնացը տառապանքէն սաստիկ ծարաւ մը սկսաւ ըզզալ: Աւան դէպ 'ի քիչ մը անդին վազող վտակի մը քով երթալով տիրոջը ջուր բերելու համար, երկու ծառերէ շինուած կամուրջ մը գտաւ հոն, և քիչ մը հեռուն ալ բնակարան մը տեսաւ: Ասիկա գիւղական տնակ մըն էր Անգլիաներու ամարանոցի նման որ անբնակ երեսի վրայ թողուած էր. և փախստականաց գտնուած դիրքին մէջ անդին բան մըն էր: Աւան վազեց մէկէն տէրը իր մտատանջութենէն ազատելու և գտած ապաստանարանը տանելու, ուր զանիկայ ձգելով ինքը նոյն տան շտեմարանը սկսաւ փնտուել:

Կովկասու բնակիչները, որոնք մեծաւ մասամբ վրանաբնակ են և շատ անգամ իրենց դրացեաց յարձակմանց վտանգի մէջ կը գտնուին, տներնուն քով ստորերկրեայ տեղեր ունին որոնց մէջ կահ կարասիք կը պահեն: Այս շտեմարանները նեղկեկ ջրհորի ձև ունին, վրանին տախտակով մը կամ լայն քարով գոց ու հողով ծածկուած և միշտ խոտ չեղած տեղեր շինուած են, որպէս զի խոտին գոյնը չյայտնէ մթերանոցին, բայց այս ամենայն նախազգուշութեամբ հանդերձ չեն կրնար շատ անգամ բոլորովին զնուորներէն ծածկել զանոնք, որոնք բնակութեանց մօտ բանուկ նեղ ճամբաները հրացաններնուն բարակ զաւազանովը զարնելով, ձայնէն կը հասկընան և ստորերկրեայ շտեմարանը կը գտնեն: Աւան տնակին քով եղած սայլարանին տակը մթերանոց մը գտաւ, որուն մէջ հողէ ամաններ, եգիպտացորենի քանի մը հասկեր, մէկ կտոր մը հանքային աղ, և շատ մը տնական կահ կարա-

սիքներ կային: Այնքէն վազեց ջուր գտնելու ու խոհարարութիւնը սկսելու. ոչխարին քառորդը՝ հետը բերած քանի մը գետնախնձորներով կրակին վրայ դրաւ: Արբոր կերակուրը այսպէս կը պատրաստուէր, Վասքամայն ալ եգիպտացորենի հասկերը կը խորովէր վերջապէս շտեմարանին մէջ գտնուած քանի մը կաղինները ճաշը կատարեալ ըրին: Արբոր կերակուրնին լմնցաւ, Աւան աւելի ժամանակ և միջոց ունենալովը, կրցաւ իր տէրը շղթաներէն խալը սելու, որով ան ալ աւելի հանգիստ և իրենց վիճակին նայելով՝ պատուական ճաշով մը ուժովցած, խորին քուն մը քաշեց և երբ արթնցաւ գիշեր եղած էր: Այս զօրացուցիչ հանգստեան հակառակ երբոր ճամբայ ելլելու ժամ, ուռած ծնկուրները անանկ պնդացրէին որ ամենափոքրիկ շարժումէ մը անհանդիման կը զգար: Այս ստիպուած էր ճամբայ ելլելու: Նառային կութնած տրտում տխուր սկսաւ քալել, յուսահատած որ պիտի չկարենայ փափաքած վախճանին հասնիլ: Երբ մտնէր նեղ և քալելէ զգացած տաքութիւնը քիչ քիչ ցաւերը մեղմացուցին, բոլոր գիշերը քալեց, ստէպ կանկ առնելով և նորէն ճամբան առաջ տանելով: Արբ. բեմն անյուսուցութեան մէջ ընկղմելով ու գետին փռուած կը ստիպէր զԱւանը որ զինքը թողու իր թշուառ բաղդին. բայց իր քաջասիրտ ընկերը ու միայն խօսքերովն և օրինակովը կը քաջալերէր զինքը, այլ նաև խստութիւն և ս կը բանեցնէր զինքը վերցնելու և հետը քաշուտելու: Ճամբաներնուն վրայ, մէկ դժուար ու վտանգաւոր տեղ մը հասան, ուսկից ստիպուած էին անցնելու. առաւօտեան սպասելը ժամանակի անդարմանելի կորուստ էր, ուստի ահամայ որոշեցին գիշերով անցնիլ այս անցքէն, թէպէտ վար գլորտը կը վտանգ կար: Այս Աւան ուղեց, իր տէրը վտանգի մէջ զնեղէն առաջ, մինակ երթալ ու այն անցքը քննել: Արբոր վար կ'իջնար, Վասքամայն անպատմելի անձկութեամբ ժայռին ծայրը կեցած

10. Վիշերը սաստիկ մութ ըլլալուն, որին տակի ձորին մէջէն անցնող գետակին՝ միայն խուլ շնջիւնը կը լսէր, ընկերոջը ոտուրներուն տակը փրփրէ սօժ քարերուն գլորտուելէն ու ջրին իջնալու ձայնէն կ'իմանար խորորատին սաստիկ խորութիւնը որուն յայ կեցած էր: Այս անձկութեան պրկենին մէջ, որ կենացը վերջինը նար ըլլալ, մօրը յիշատակը միտքը կա, որ զինքը խանդաղատանօք օրհնած էր պահակապան գունդն երկալու ատենը, այս յիշատակը զինքը քախուսեց: Թագուն զգացմունք մը որն յոյս կու տար զինքը վերստին տեսելու. «Մտուած իմ, կանչեց, մօրս հնութիւնը պարապ մի հաներ», արքայս համառօտ բայց եռանդուն առթիւ լմնցուց, Սւան ալ դարձաւ: Բնած անցքը առաջուց կարծածնունս փ դժուարին չէր: Վանի մը կանգաչափ տեղ ժայռերու մէջէն իջնելն ետեւ, պէտք էր զիրազնաց գետեզերը հասնելու համար ժայռի մը եղ, ծուռ ու սառած ձիւնով ծածուած, զիրասահ եզերքէն անցնիլ, որ րածայր լեռ էր մինչև վար: Սւան կանուր ձեան մէջ ծակեր բացաւ անցքը իւրացնելու համար. երկուքն ալ ետեսին խաչ հանեցին. «Երթանք, ըսաւ Վասքամայո, թէ որ կորսուելու ըլլամ՝ գէթ քաջասրտութիւն չունենալէս պատճառած չըլլայ, զոր միայն իւանդութիւնը կրցաւ եղծանել. որափ Մտուած ինձի ուժ տայ առաջ իտի երթամ», Վարեբաղդաբար այս խանգաւոր անցքէն ելան և ճամբանին շարունակեցին: Երթալով ճամբաները աւելի հարթ և բանուկ էին, ոչ միայն հիւսիսային կողմը և ցած տեղեր ձիւն կը տեսնուէր: Բոլոր գիւերը բարեբաղդաբար մարդու մըն ալ հանդիպեցան, միայն առաւօտեան իմ հեռուէն երկու մարդ տեսնելով, փոխուեցան գետնի վրայ պառկելու որ ը տեսնուին:

Այս գաւառներուս մէջ, լեռներէ բուրս անտառ չկայ, երկիրը բոլոր-

վին մերկ է և ամենեւին ծառ չի տեսնուիր, բաց ՚ի մեծամեծ գետերու եզերքէն, ան ալ հագիւ, և շատ քիչ տեղ բարեբեր երկիր կը գտնուի: Սուական ժամանակ Սունճա գետին ընթացիցը հետեւեցան, ուսկից պէտք էր անցնէին Սօզտօք երթալու համար: Երբոր անանկ տեղ մը կը փնտռէին, ուր ջուրը այնչափ արագընթաց չըլլայ որպէս զի ըստ կարի քիչ վտանգով կարենան անցնիլ, հեռուէն ձիւնոր մը տեսան որ դէպ ՚ի իրենց կու գար: Հոտեղի երկիրը բոլորովին մերկ ու ամայի էր, ոչ մացառներ և ոչ պզտի ծառեր կային, որոնց ետեւը կարենային պահուրտիլ, անոր համար Սունճային ափունքը կձկուեցան: Ղամբորդը քանի մը կանգուն ասոնցմէ հեռու կ'անցնէր: Սոնք մտքերնին դրեր էին իրենք զիրենք պաշտպանելու թէ որ վրանին յարձրկելու ըլլար: Սւան դաշտն առաւ և ատրճանակն ալ հրամանատարին տուաւ: Տեսնելով որ ձիւնորը 12-13 տարեկան տղայ էր, յանկարծ վրան վազեց և օձիքէն բռնելով գետին նետեց: Տղան կ'ուզէր դէմ դնել, բայց տեսնելով հրամանատարը որ ջրին քով ատրճանակը ձեռքը կեցեր էր, բոլոր ուժովը փախաւ: Չին համետ չունէր, միայն բերանը սանձի տեղ երասանակ մը ունէր: Երկու փախստականները գետէն անցնելու համար այն ձին գործածեցին: Իրենց համար մեծ բարեբաղդութիւն եղաւ ասիկա, վասն զի մտքերնին դրածնուն պէս ոտքով գետէն անցնիլն՝ անկարելի ըլլալը իմացան: Չին երկուքին ծանրութեանը տակ քիչ մնաց որ ջրին սրընթացութենէն քուէր պիտի. թէպէտ և անփնաս միւս եզերքը հասան, բայց դժբաղդաբար սաստիկ ապառաժուտ ըլլալուն ձին չըկրցաւ ցամաք ելլել, բեռը թեթեւցնելու համար իրենք վար իջան, և որով հետեւ Սւան զանիկայ գետեզերը հանելու համար բոլոր ուժովը կը քաշէր, երասանը փրթելով ձեռքը մնաց, և ձին ջրին ընթացքէն քուէլով, ցամաք ելլելու անօգուտ ջանքերէն ետեւ, գետին

մէջ աներևոյթ եղաւ : Այս նպաստէս թէպէտ զրկուեցան, բայց ալ հալածուելու վտանգէն ազատ ըլլալով դէպ 'ի հեռուն տեսնուած բլրակի մը սկսան երթալ, որուն վրայ ժայուեր կային, ուր կը յուսային որ գիշերը պահուր տին հանգստանան : Բրած ճամբանին հաշուելով իմացան որ խաղաղասէր Անգլիացիներուն բնակարաններէն շատ հեռու չեն . բայց անոնց ալ վստահանալը շատ ապահով բան մը չէր . վասն զի անոնց մատնութիւնը կրնար իրենց կորստեան պատճառ ըլլալ : Բայց Քաւքամային տկար վիճակը նայելով, դժուարին էր որ առանց օգնականութեան կարենայ մինչև ինչքէ գետը հասնիլ : Պաշարնին հատեր էր, օրուան մնացած մասը լռին տրտմութեամբ անցուցին, առանց անհանգրտութիւննին իրարու հաղորդելու : Իրիկուան դէմ հրամանատարը տեսաւ որ ծառան ձեռքը ձակտին զարնելով խորունկ մը հառաչեց : Այս անակնունելի յուսահատութենէն այլայլած, որ իր քաջասիրտ ծառան մինչև այն ատեն ցուցրցած չէր, պատճառը հարցուց «Տէր իմ, ըսաւ Իւան, մեծ սխալ մունք մը ըրի » :

— «Ետուած քաւէ, պատասխանեց Քաւքամայ, երեսը խաչակնքելով :

— «Այո, ըսաւ Իւան, մոռցայ տրտմունք սենեկին մէջ կախուած գեղեցիկ հրացանը առնելու, բայց ինչ կ'ուզէիր, միտքս չեկաւ, հոն այնչափ լացիր և շփոթութիւն հանեցիր որ մոռցայ : Ար խնտամ, բոլոր գեղին մէջ գտնուած հրացաններուն ամենէն գեղեցիկն էր : Հիմա զանիկայ առջի դիմացնիս ելող մարդուն կու տայի սիրտը շահելու համար, վասն զի չեմ գիտեր ինչպէս այդ վիճակովդ պիտի կարենանք ճամբանիս առաջ տանիլ » :

() զը որ մինչև այն ատեն աղէկ եղած էր, նոյն ցորեկը փոխուեցաւ : Ինչ սաստանի ցուրտ հովը սաստիկ կը փչէր, և ասոնց երեսը կարկտի հատեր կը

զարնէր : Պիշերուան մօտ ճամբայ ելան, առանց որոշելու թէ արդեօք գեղ մը պէտք էին մտնել, թէ գեղերէն հեռանալ : Բայց ընելու ճամբաներնու երկայնութենէն այս վերջինը անկարելի տեսնուեցաւ իրենց, մանաւանդն ուղիքաղգութիւն մըն ալ վրայ գալով երբ որ հեղեղէ մը կ'անցնէին, որոյ յատակը ձիւնով ծածկուած էր, աս ուրներնուն տակի սառը կտորեցաւ և իրենք ալ մինչև ծնկուրնին ջրին մէջ մտան : Քաւքամայո ելլելու աշխատելու ատեն բոլոր զգեստները թրջեցաւ ճամբայ ելնելէն 'ի վեր դեռ այսպիսի ցուրտ չէր եղած, բոլոր դաշտը սառով ծածկուած էր : Քաւքամայ մը չափաւրէն ետքը՝ ցրտին չդիմանալով յոգնութենէն և ցաւերէն գետին ինկաւ և քայլ մըն ալ առաջ չէր ուզէր երթալ : Տեսնելով որ ճամբորդութեան նպատակին հասնին անկարելի է, և անօգուտ բարբարոսութիւն մը էր իր ընկերն ալ արդիւնէն, որ միայնակ կրնար ճամբան առաջ տանելով ազատիլ . «Մտիկ ըրէ Իւան, ըսաւ անոր, Ետուած վկայ է որ մինչև 'ի մա ձեռքէս եկածը ըրիքու նպաստն էրէդ օգուտ մը քաղելու համար . բայց դու ալ կը տեսնես հիմա որ ալ ինծի ազատելու յոյս չկայ, իմ բան ըմբոսած է . գնա, առ պահակապագունդը, իմ սիրելի Իւանս, դարձիր դու նորէն մեր գունդը, ե կը հրամայեմ քեզի, ըսէ իմ հին բարեկամացս և գլխաւորներուս, որ զի հոս ագուաներու ճարակ ձգեցիր է թէ իրենց ասկէ աղէկ վիճակ կ'մաղթեմ : Բայց երթալէդ առաջ միտքդ բեր պահպաններուն արեամբը թաթխուած ատենդ ըրած էր դումգ : Երդուրնցար որ Անգլիացիները զիս ողջ պիտի չը բռնեն . խօսքդ պատէ » : Այս բանս ըսելով, գետին փուռեցաւ և պարտաւորն մէջ բողբոջի ծածկուեցաւ : «Մէկ հնարք մըն ալ կը մնայ, ըսաւ Իւան, Անգլիացիներուն գտնել ու խոստմունքներով տանտիրոջ սիրտը շահիլ . թէ որ գա-

„ Լաճանու թիւն ընելու ալ ըլլայ, գո-
 „ նէ չենք մեղադրուիր. Չանա մինչև
 „ հոն երթալու, և կամ, ըսաւ, տես-
 „ նելով որ իր տէրը լուռ կը կենար, ես
 „ մինակ կ'երթամ ու կը ջանամ Սե-
 „ չենի մը սիրտ վաստկիլ, թէ որ յա-
 „ ջողիմ, իրեն հետ մեկտեղ կու գամ
 „ զքեզ ալ տանելու, թէ որ բանը գէշ
 „ երթալու ըլլայ, ու սպաննուելու ըլ-
 „ լամ և ետ չի դառնամ, առ սատարը
 „ ճանակը „. Վասքամպո ձեռքը պո-
 „ քայն տակէն դուրս հանելով ատրձա-
 նակը առաւ :

Իւան իր տէրը խոտերով և չոր մա-
 ցաններով ծածկեց, որ իրեն հեռաւո-
 թեան ժամանակ մէկը չը տեսնէ. ճամ-
 բայ ելելու միջոց տէրը կանչեց զինքը :
 “ Իւան, ըսաւ, լէ իմ վերջին խնդիրքս
 „ եթէ (վերէք գետէն անցնելու ըլլաս
 „ և մօրս երթաս առանց ինձի „ . . .

— “ Տէր, ընդմիջեց Իւան անոր խօս-
 քը, կը տեսնուինք դարձեալ. թէ որ
 դու մեռնելու ըլլաս, ոչ քու և ոչ իմ
 մայրս զիս կը տեսնեն „ :

Երբ մը քալելէն ետև, բլրակի մը
 վրայէն երեք չորս փարսախ հեռաւո-
 թութեամբ երկու գեղ տեսաւ, բայց
 իրեն փնտռածը աս չէր. ինքը առան-
 ձին տուն մը կ'ուզէր գտնել ուր առանց
 տեսնուելու ներս մտնէ ու տանտիրոջ
 սիրտը շահի : Հեռաւոր ծիսնելու զի մը
 մուխը, ուզածը գտնել տուաւ իրեն :
 Շուտով գնաց հոն ու անվախ ներս
 մտաւ : Տանտէրը գետին նստած ոտքի
 ամանը կը կարկրտէր : “ Վեզի երկու-
 հարիւր ըուպի կը խոստանամ, ըսաւ
 Իւան, թէ որ ծառայութիւն մը ընելու
 ըլլաս ինձի : Ընչուչտ Վասքամպո հրա-
 մանատարին լեռնցիներէն բռնուիլը
 լսեր ես, ես զանիկա փախուցի, հոսկէ
 քանի մը քայլ անդին է, հիւանդ և
 քու իշխանութեանդ տակն է, թէ որ
 ուզենաս զանիկա կրկին թշնամեաց
 ձեռքը մատնել, անշուշտ կը գովեն ըզ-
 քեզ, բայց փոխարէն մը չես ընդունիր.
 Իսկ ընդ հակառակն թէ որ յանձն առ-
 նուս ազատել զայն, միայն երեք օր
 տունդ պահելով, Սօզտօք կ'երթամ

և անոր փրկանացը համար երկուհա-
 ըիւր ըուպի արծաթ ստակը կը բերեմ.
 ապա թէ ոչ, համարձակելու ըլլաս
 տեղէդ շարժելու, ըսաւ, դաշոյնը հա-
 նելով, և զիս բռնել տալու համար ա-
 զաղակ հանել, հոս կըսպաննեմ զքեզ.
 Խօսք տուր՝ թէ չէ կը սպաննեմ „ : Ի-
 ւանին աներկիւղ ձայնը համոզեց զՍե-
 չենը առանց վախցնելու : “ Երիտա-
 սարդ, ըսաւ Իւանին, հանդարտու-
 թեամբ կօշիկը մէկդի դնելով, ես ալ
 մէջքս դաշոյն մը ունիմ, և քուկդ զիս
 չը վախցնէր. թէ որ դու բարեկամի մը
 պէս տունս մտած ըլլայիր, դրանս սեմէն
 ներս մտնողը չէի դաւաճաներ, բայց
 հիմա բանի մը խօսք չեմ տար : Եստէ
 սա տեղը և ուզածդ ըսէ „ : Իւան դի-
 մացի մարդը ձանձնալով, դաշոյնը պա-
 տեանին մէջ դրաւ ու նստելով առա-
 ջարկութիւնը կրկնեց : — “ Խոստմանդ
 կատարմանը համար ինչ երաշխաւո-
 թութիւն պիտի ձգես „, ըսաւ Սե-
 չենը :

— “ Երբ իսկ հրամանատարը, պա-
 տասխանեց Իւան. կարծես թէ տաս-
 նըհինգ ամիս անոր համար վշտեր կրե-
 լէս և քու տունդ բերելէս ետքը, քովդ
 պիտի ձգեմ „ :

— “ Շատ աղէկ, կը հաւատամ քե-
 զի. բայց երկու հարիւրը շատ քիչ է,
 ես չորս հարիւր կ'ուզեմ „ :

— “ Ինչո՞ւ չորս հազար չես ուզեր,
 բերանդ բռնող չըկայ. բայց ես որ կ'ու-
 ղեմ խոստմունքս պահել, երկու հա-
 ըիւր կը խոստանամ. վասն զի գիտեմ
 ուսկից կրնամ առնել, և ոչ քօքէք մը
 աւելի կու տամ : Երբեք զքեզ խա-
 բելու ստիպել զիս „ :

— “ Եղէկ, թող անանկ ըլլայ, գնա՞
 երկու հարիւր ըուպին բեր, բայց դու
 մինակ՝ և երեք օրէն պիտի գաս „ :

— “ Երբ մինակ, և երեք օրէն գա-
 լու խօսք կու տամ, բայց դու ալ հրա-
 մանատարը հիւրընկալելու խօսք տուիր :

— “ Երբ. այս վայրկենէս, ան ալ
 դուն ալ իմ հիւրս էք „ :

Ձեռք տուին իրարու, և շուտ մը գա-
 յին հրամանատարը առնելու. զոր ցըր-

տէն և անթուծենէ կիսամահ տուն բերին:

Իւան Սօզտօք երթալու տեղ իմանալով որ Չերվելիանսքայ-Սթանիցանի մօտ խաղախներու բաւական մեծ կայան մը կար, և աւելի մօտ էր, մէկէն հոն գնաց: Ըստ դժուարութիւն չը քաջեց պէտք եղած ստակը հաւաքելու, կտրիճ խաղախները, որոնց մէկ քանին Վասքամայոյին ազատութիւնը կորսնցուցած կռուոյն մէջ գտնուեր էին, յանձն առին իւրաքանչիւրը մաս մը տալու՝ փրկանաց գինը լեցնելու համար: Իւան սահմանեալ օրը ճամբայ ելաւ վերջապէս ազատելու իր տերը. բայց նոյն կայանին գնդապետը նոր դաւաճանութենէ մը վախնալով, չձգեց մինակ երթալու և Չեչենին հետ ըրած դաշնադրութեան հակառակ, քանի մը խաղախներ դրաւ հետը:

Եյս նախազգուշութիւնը քիչ մնաց որ Վասքամայոյին դժբաղդութեանը պատճառ պիտի ըլլար: Չեչենը երբ հեռուէն տեսաւ խաղախներուն նիզակները՝ դաւաճանութիւն կարծեց, և իր ազգին վայրենի քաջասրտութիւր ձեռք առնելով, հիւանդագին հրամանատարը տանիքին վրայ հանեց և ցցի մը կապելով, դիմացը կեցաւ լայնաբերան և կարճ հրացանը ձեռքը, «Ի՞նչ որ առաջ գաս, կանչեց Սևանին երբոր ձայնը լսուելու չափ մօտեցաւ՝ զէնքը Վասքամայոյին վրան շտկելով. թէ որ քայլ մըն ալ առաջ գալու ըլլաս, հրամանատարը մեռած է, և դեռ յիսուն լուցկիք ալ ունիմ թնամեացս և զանոնք բերող դաւաճանին վրայ հրացանս պարպելու»:

— «Դաւաճանութիւն չըկայ հոս, պոռաց Սևան տիրոջը կենացը վրայ դողդալով, ստիպեցին զիս խաղախներով գալու, ահաւասիկ 200 ռուպլիներն ալ ձեռքս են»:

— «Ի՞նչ խաղախները հեռանան, ըսաւ Չեչենը, թէ չէ հրացանս կը պարպեմ»:

Վասքամայո աղաչեց հազարապետին որ քաշուի. Իւանն ալ քիչ մը ա-

տեն զօրաց հետ ետ քաշուեցաւ ու վերջէն միայնակ նորէն առաջ եկաւ, բայց կասկածոտ աւազակը չթողուց որ մօտենայ իրեն, այլ հարիւր ոտնաչափ տնէն հեռու ճամբուն վրայ ռուպլիները համրել տուաւ և հրամայեց որ հեռանայ:

Երբոր ռուպլիները առաւ, նորէն տանիքը դարձաւ և հրամանատարին ոտքը ընկաւ թողութիւն խնդրելով և աղաչելով, որ մնոնայ իրմէ կրած նեղութիւնները, զորոնք ստիպուեր էր ընելու իրեն ապահովութեանը համար: «Միայն պիտի յիշեմ, ըսաւ Վասքամայո, թէ հիւրդ եղայ և դու խօսքդ պահեցիր. բայց թողութիւն խնդրելէ առաջ կապերս քակելու սկսէ»:

Չեչենը պատասխանելու տեղ, տեսնելով որ Սևանը կու գար, տանիքէն վար ցատկեց և շանթի պէս անյայտ եղաւ:

Նոյն օրուան մէջ քաջասիրտն Սևան իր տերը բարեկամացը գիրկը բերելու փառքն և ուրախութիւնն ունեցաւ, որ զինքը մէյմն՝ ալ տեսնելէ յուսահատած էին:

Եյս պատմութիւնը հաւաքող անձը քանի մը ամսէ ետքը, անգամ մը Սեկորէվաքիին մէջ գիշեր ատեն, փոքրիկ բայց չքեղ կերպով լուսաւորուած տան մը առջևէն անցած ատեն, քիչքիչ իջնելով՝ պատուհանի մը մօտեցաւ, գետնայարկին սենեկի մը մէջ եղած պարահանդէսը տեսնելու. հոն նոյնպէս զօրաց ստորին-պաշտօնակալ երիտասարդ մըն ալ, ուշադրութեամբ կը դիտեր տանը մէջ եղած բաները:

«Ո՞վ է այս պարահանդէսը տըւղը», հարցուց ճամբորդը:

— «Պարոն հրամանատարն է որ պիտի կարգուի»:

— «Պարոն հրամանատարին անունը ի՞նչ է»:

— «Վասքամայո»:

Ճամբորդը՝ որ այս զինուորականին զարմանալի պատմութիւնը գիտէր, հետաքրքրութիւն ընելուն վրայ ուրախա-

ցաւ, և փեսան ալ տեսաւ, որ զուարթութեան մէջ էր և մոռցած կը տեսնուէր Սեչեններուն անգթութիւններն: «Դնդրեմ ցուցուր ինձի, ըսաւ ստորին պաշտօնատարին, այն քաջասիրտ ծառան որ զինքը ազատեց», Լոյն ալ քիչ մը ատեն վարանելէն ետքը «Ես եմ», պատասխանեց: Լոյս դիպուածէս յանկարծակիի գալով ճամբորդը և զանկիայ այնչսփ երիտասարդ տեսնելով, տարիքը հարցուց: «Եւ ըսաններորդ տարին չէր լմնցուցած և իր ցուցուցած քաջասրտութեանը և հաւատարմութեանը փոխարէն պատուանշան մը և ստորին պաշտօնակալութեան աստիճանը ընդունած էր: Լոյս քաջասիրտ երիտասարդը կամաւորապէս իր տիրոջը վշտակից ըլլալէն և անոր կեանք և ազատութիւն տալէն ետքը, անոր բարեբախտութեանը վրայ կ'ուրախանար, հարսանիքը ապակիներուն ետեւէն դիտելով: Բայց որովհետեւ ճամբորդը սկսաւ զարմանք մը ցուցնել անոր հարսանեաց մէջ չը գտնուելուն, որով կը պարսաւէր իր նախկին տիրոջ ապերախտութիւնը, Եւան ծուռ մը նայեցաւ անոր, ու տան մէջ մտաւ Հայ Լիւի, Հայ Լիւի եղանակը սուրելով: Վիչ մը ետքը պարահանդիսին սրահին մէջը տեսնուեցաւ և այն հետաքրքիր ճամբորդը նորէն իր կառքը մտաւ ու ճամբայ ելաւ, մեծապէս ուրախանալով, որ ինքն ալ իր գըլխուն կացինի հարուած չընդունեցաւ:

ԳՍԱՎԻԷ ՏԸ ՄԵՍԴԻՐԸ

Երկարակեաց ընտանիք մը:

Ընցեալները Պելոպոնեսի Սանտիակա գաւառին Տեգէա քաղաքին մէջ Յովհաննէս Պոսինիդիս անուամբ երկրագործ մը 113 տարուան մեռեր է՝ առանց կորսընցունելու աչաց, լսելեաց և մտքին կարողութիւններն: Լոյս կը-

տրիճ ալեորս ամենաթեթեւ հիւանդութիւն մ'այլ չէր կրած, միայն 1812 էն սկսեալ աղէթափութեան հիւանդութեամբ կը նեղուէր: Բնական ոյժն իր առջի տեղն էր, և քաջ պատանոյ մը նման կը քայլեր ու կ'աշխատէր: Լոյն իսկ մեռնելու օրը լաւ կ'որոշէր պարզ աչաց տեսութեամբ կէս մղոն հեռուն մարդ մը, և այն հեռաւորութեան եռապատիկը՝ երկուք ալ էշ որ իր դաշտաց մէկուն մէջի ցանած խոտերը բարձեր կը կրէին: Սխիւանելէն երկու ժամ առաջ իմացուցեր էր իր ամուսնոյն, որ դեռ ողջ էր ու 95 տարուան, թէ մահուան մօտենալն ու վրան հասնիլը սկսեր էր զգալու: Երկունք մէկ տեղ հաւաքելով իր գործաւորները, լաւ մը կերաւ ու խմեց անոնց հետ և յետ ապսպրելու անոնց ուրախութեամբ անցունելու այն գիշերը, ինքը քիչ մը հանգչելու համար իր սենեակը քաշուեցաւ: Երկունք աշխատաւորները կը զուարճանային վարն ու ուրախ զուարթ կ'երգէին, ինքը դէպ 'ի արևելք դառնալով, առանց իսկ իմանալու այս ըրած շարժումները, և ձեռքերը խաչաձև սրբտին վրայ կնքելէն վերջը՝ աւանդեց հոգին, այն ինչ ծառայք դեռ շարունակելու հետ էին իրենց աշխոյժ երգերը, մտքերնէն անցունելով որ ծերը դեռ կը քնանայ, իրենց ներդաշնակ գոչումները անոր Կէնի տեղ բռնելով, և այս կարծիքը ժամէ մ'աւելի տեւեց: Յարգելի նահապետս իր մէկ կարգուելովը 12 մանչ և երկուք ալ աղջիկ զաւակ ունեցաւ, որոնցմէ 36 թողունք մանչ և աղջիկ ծնան, որ 88 անդամ ջով պապըրին զինքը, և անոնց զաւկըններն ալ երկու անգամ եռապապ, որ բոլորը մէկէն 132 սերունդ կ'ըլլայ: Յուզարկաւորութեան հանդէսին գնացին իրեն հինգ որդիքը որք դեռ կ'ապրէին, 36 թողունքը, 80 թողանց որդիքն, և այս վերջիններուս տղաքն ալ: Եւ ամէնքը կարգաւ տուին իրենց յետին համբոյրը վախճանած հօրը, պապուն, ջով պապուն, և եռապապուն ձեռացը, բաց 'ի մէկ որդւոյն որ նոյն ատեն հոն չէր: